s. 263-292 Øystein Sørensen mfl. (red) Politisk vold. Former og årsaker. Oslo: Dreyer, 2021

Humanismens vrengebilde: Vold og avkolonisering med Kenya som eksempel

Av Tore Linné Eriksen

> Nowhere was the universal promise of human rights more unmasked as rhetoric and nowhere did colonialism reveal its murderous character as plainly as in its use of internment and torture, which took place in a broadly-spread out camp system.[1]

I begynnelsen av 2013 skjedde noe som aldri før hadde hendt i britisk historie: Utenriksministeren kom offentlig med en unnskyldning for noe som hadde hendt under kolonitida. Den var riktignok begrenset til tortur og brutale ugjerninger i Kenya på 1950-tallet, der Storbritannia førte krig for å verne det autoritære fremmedstyret mot en opprørsbevegelse som mest er kjent som *Mau Mau*. Dette navnet ble av ukjente grunner gitt av kolonimakten, men det er fortsatt et etymologisk mysterium uten mening på noe kenyansk språk, og tilslører at det var en kamp for *ithaka na wyiathi,* det vil si jord og frihet. De som sluttet seg til geriljastyrkene, tilhørte derfor *Kenya Land and Freedom Army-KLFA.*

Innrømmelsen var et resultat av rettsforhandlinger som ble innledet to år tidligere, da advokatfirmaet Leigh Day brakte Ndiku Mutua, Paulo Nzili, Jane Muthoni Mara og Wamburi Nyingi til London. Som saksøkere representerte de 5000 av de mer enn 15 000 som over en tiårsperiode hadde avgitt vitnemål for Menneskerettighetskommisjonen i

Kenya, og som hadde deltatt i – eller blitt mistenkt for å ha støttet –frigjøringskampen. De fleste av dem hadde bak seg langvarige opphold i fange- og konsentrasjonsleirer, der de ble internert uten lov og dom. Med på laget var også Veteranforbundet, som kunne stå opp for sine interesser etter at forbudet mot Mau Mau endelig ble opphevet i 2003, dvs. etter mer enn 50 år. På sin side hadde saksøkerne god nytte av tre faghistoriske ekspertvitner, David M. Anderson, Caroline Elkins og Huw Bennett, som gjorde rede for det som fantes i arkivene om overgrep og myndighetenes ansvar. De hadde alle tre utgitt bøker og artikler som bygde på innsamling av både muntlige og skriftlige kilder over en lang tid.[2]

Det var ikke rettens oppgave å ta stilling til skyldspørsmålet i denne første høringa («pre-trial», men Justice McCombe mente at vitneforklaringer og dokumenter var grunn nok til å føre søksmålet videre i rettsapparatet.[3] Men isteden endte det med et forlik gjennom en beklagelse og en kompensasjon på litt over 20 000 kroner per person til rundt 5000 ofre for tortur og mishandling. Storbritannia aksepterte samtidig å bekoste et minnesmerke i Nairobi, som ble avduket to år etter. Avtalen gjaldt bare det mindretallet som fortsatt var i live 60 år etter, og som kunne vise til dokumenterte overgrep, men det var viktig at de nå ble hørt på like fot med andre historiske tidsvitner.

Ved å gå med på et slikt forlik, unngikk britiske myndigheter nye runder i rettssalen, som ville ha fått fram i lyset nye bevis for torturkamre, seksuelle overgrep, kastrering, brutale avhørsteknikker og regelrette drap. Det var også fordi Utenriksdepartementet dagen før den første høringa måtte innrømme at et stort kildemateriale hadde vært holdt skjult i et obskurt kjellerlokale, enda de i årevis hadde benektet dette overfor både forskere og Kenya National Archives. Nå kunne faghistorikerne kaste seg over 10 000 mapper, men fortsatt var 13 kasser med dokumenter fra 1950-tallet, merket *Top Secret,* enten skjult eller destruert. Det nyoppdagete materialet ikke bare støttet opp om vitnenes forklaringer, men slo ettertrykkelig fast at de mange ugjerningene var sanksjonert fra øverste regjeringshold. Det er altså ikke vanskelig å forstå hvorfor dokumentene var «glemt «så lenge». (Som det heter: Bare den som kjenner historien, kan forfalske den.). Dokumentene gjengir også detaljerte prosedyrer for hva som i desember 1963 skulle brennes eller i all hemmelighet fraktes til London. Blant dem som var satt til å luke ut slikt materiale, var Terence Gavaghan, det betydde ifølge historikeren Caroline Elkins at en sjefstorturist endte opp som en av sjefsarkivarene, for deretter å motta utmerkelsen Order of the British empire.[4]

Var avkoloniseringsprosessen et unntak?

Ny forskning gjør det både mulig å rekonstruere menneskelige og materielle tap og å stille nye spørsmål. Mens det i den offisielle Corfield-rapporten fra 1960 ble opplyst at rundt 11 000 ble drept i kamp på opprørernes side, er det sannsynlig at tallet ligger på minst 20 000, eller høyere.[5] Opprørsgeriljaen tok trolig livet av 2000 afrikanere som sto på – eller ble antatt å stå på – kolonimaktens side. I løpet av sju år døde til sammen 100 asiater og europeere, og blant de siste var 32 sivile. Som vi skal se nedenfor, blekner disse tallene i lys av ny kunnskap om i alle fall 100 000 i internerings- eller konsentrasjonsleirer og tvangsflytting av over én million til landsbyer, under militær kontroll. Tallet på afrikanere som døde av sult, sykdom, tortur og mishandling i leirer og landsbyer vil aldri ble kjent.[6]

Disse opplysningene passer dårlig til det inntrykket som ble gitt i vestlige massemedier, der det var beskrivelser av opprørernes terror og bestialitet som dominerte. Det gjaldt også i Norge, der representanter for den norske settlerkolonien i Kenya førte ordet. Et typisk eksempel er det intervjuet som Aftenposten brakte med Sonni Krag, en forfatter som allerede i 1931 ga ut boka *Blandt løver og negrer i Afrikas indre.* Etter hennes mening ville hele Kenya vært en ørken uten europeere, at afrikanere var som barn, at utdanning bare gjorde dem arrogante og at frihet ikke var noe for folk som i sin overtro og grusomhet befant seg på et urtidsnivå. Visste forresten avisas lesere at kikuyuer var pengegriske, usympatiske og sjelden smilte eller lo? [7]

Når «The Emergency» fortsatt er den vanligste betegnelse på perioden fra 1952 til 1960, gjør dette det mulig for britiske myndigheter å vise til at de ikke gjorde annet enn det som var nødvendig for å gjenopprette lov og orden. Men i dette tilfellet er det tale om lover som ble gitt og håndhevet av et hvitt mindretall, og fordi formålet var å bevare kolonistyret, må det oppfattes som en form for *politisk vold.* Vanligvis inngår også legitimt monopol på maktbruk i vanlige statsdefinisjoner, men en *kolonistat* utgjør en særegen type som bygger på okkupasjon, oversjøisk fremmedstyre og en kulturell – for ikke å si rasistisk – dominans. En slik stat er verken forankret i juridisk suverenitet eller deltakelse i et internasjonalt system, ettersom det i siste instans var den britiske regjeringen, og ikke landets egne innbyggere, som koloniguvernøren og hans menn sto til ansvar for. Det er dette historikeren Fabian Klose omtaler som «voldens normalitet», mens Matthew Hughes bruker betegnelsen «brutalitetens banalitet».[8]

Et nærliggende spørsmål er derfor: Utgjør den erklærte unntakstilstanden i oktober 1952 virkelig et unntak, eller er det mer tale om en intensivering av hovedtrekkene i voldssystem? For å besvare et slikt spørsmål, er det nødvendig å starte med et (altfor) kort riss av historien fram til 1952.[9] Gitt denne bokas tema, er det imidlertid liten plass til den spennende fagdiskusjonen om det mest var tale om en antikolonialistisk – dvs. nasjonal – frigjøringsbevegelse, et bondeopprør med støtte fra proletariatet i Nairobi, en klassekamp mellom jordløse og jordeiere innad i kikuyusamfunnet, en kultur-religiøs manifestasjon eller en blanding av alt dette. Det enkleste svaret er selvsagt at de ulike faktorene spilte sammen, og at vektleggingen mellom dem endret seg over tid. Heldigvis mangler det ikke både klassiske og nyere studier for dem som ønsker en fordypning i dette.[10]

Kolonialisme som voldssystem

Kenya har til felles med de fleste andre kolonier at grensene er et resultat av Berlin-konferansen 1884-85, der europeiske land avtalte seg imellom hvilke områder som skulle okkuperes. Fra 1888 ble erobringen av dagens Kenya innledet med tropper fra handelsselskapet Imperial British East Africa Company (IBEAC). Men deres maktmidler sto ikke i forhold til ambisjonene, og fra 1895 overtok britiske styrker erobringen. Selv om de gjerne kalte det «pasifisering» når all motstand ble slått ned, måtte det 30 militære aksjoner til i tida fram mot 1914. Hardest gikk det utover nandiene, der titusener ble drept, mens både beitemarker og kvegflokker ble konfiskert. Britene dro fordel av sine moderne skytevåpen, samtidig som mange lokalsamfunn var alvorlig svekket etter mange år med tørke, kvegpest, grashoppesvermer og epidemier.[11]

For å komme inn til Nilens kilder i Victoriasjøen, som var så viktig for kontrollen over Egypt, ble det bygd på en 900 km lang jernbane inn fra havnebyen Mombasa, som sto ferdig i 1902 ved hjelp av mer enn 30 000 indere med erfaring fra hjemlandet. De fleste reiste hjem, mens andre slo seg ned for godt og kom til å utgjøre et mellomsjikt med grep om detaljhandelen. Ettersom jernbanen kostet så mye å bygge, var det europeisk innvandring – enten direkte hjemmefra eller via Sør-Afrika og Sør-Rhodesia – som skulle sikre eksportproduksjon og fraktinntekter. Togene snodde seg gjennom Rift Valley, som egnet seg godt både til jordbruk og kvegdrift. Den gryende kolonistaten konfiskerte derfor store områder, som – bokstavelig talt til røverpris – ble overdratt til europeere som slo seg ned i «White Highlands». Kenya ble dermed det som er kalt en «settlerkoloni», som skilte

seg ut fra Uganda, Tysk Øst-Afrika (Tanzania, Rwanda, Burundi) og andre naboland, der de fleste afrikanere dyrket mat og eksportvarer på egen jord.

For å gjøre kolonien selvbærende i økonomisk forstand, ble afrikanere pålagt en kontantskatt og utkommandert til tvangsarbeid på veier, jernbaner og havner. Skattlegging, som europeere var unntatt, skulle både gi penger i statskassa og tvinge folk inn i lønnsarbeid, ikke minst på plantasjer og storgårder. «Lediggang» eller avbrutte arbeidsforhold kunne medføre fengsel eller andre straffereaksjoner, og menn mellom 15 og 40 år ble pålagt å bære ei metallhylse (*kipande*) som fortalte om fingeravtrykk, etnisk tilhørighet, ansettelser og rapporter om arbeidsvilje, oppførsel og personlige egenskaper. I virkeligheten var dette det samme som forhatte apartheidlovene i Sør-Afrika. Under den første verdenskrigen fulgte det som ble kalt en *blodskatt.* Det vil si at titusener av afrikanere måtte bøte med livet som soldater og bærere, i første rekke under krigshandlingene i det tyske nabolandet i sør, Tanzania. Krigen var ikke deres, men tap av menneskelige og materielle ressurser blir sjelden trukket inn i diskusjonen om kolonialismen som voldssystem.

Det europeiske mindretallet utgjorde aldri mer enn én prosent av samlet innbyggertall, men la i 1920 beslag på 20 prosent av den dyrkbare jorda, og godt over halvparten av de mest fruktbare områdene. Det var en langt mindre andel enn i Sør-Afrika og Sør-Rhodesia, men en fellesnevner for settlerideologien var forsøket på å legitimere hvit makt gjennom rasistisk forakt for afrikanere. Det mangler ikke eksempler på at de ble omtalt som skadedyr som burde utryddes, som skapninger uten kultur eller historie, som mentalt tilbakestående eller ute av stand til å nå et stadium over småbarnsalderen.[12] Europeiske jordeierne la aldri skjul på sin rett til å straffe tjenere og gårdsarbeidere med knyttnever, klubber eller pisk.[13]

I mellomkrigstida var Kenya arnested for et ekstremt miljø som sverget til «rasehygiene», der også medisinere deltok i studier av hjernekapasitet, kranieformer og sammenlikninger med dyr. Ifølge Chloe Campbell illustrerer dette hvor tett rasisme og kolonialisme – to av de viktigste fenomener i det 20. århundret – er vevd sammen.[14] Innenfor deler av settlerbefolkningen, særlig blant aristokrater, var det også en viss dragning mot andre innslag i fascismen, slik som anti-kommunisme, hvit nasjonalisme, ideen om den reine rase, forakt for demokratiet og lav terskel for vold.

Ved inngangen til 1920-tallet var europeiske gårder i gjennomsnitt på 10 000 dekar, mens rancher og plantasjer, som ofte var eid av storselskaper eller syndikater, var mye større. Men dette var langt mer enn europeiske bønder hadde kapital til å utnytte, og det lønte seg derfor å la afrikanere («squatters») slå seg midlertidig ned på en del av den ubrukte jorda mot å stille opp med arbeidskraft når det trengtes. Reservater begynte å bli trange, og det var derfor ikke så vanskelig å trekke til seg kikuyuer, embuer, meruer og kambaer. De håpet at de på denne måten kunne opparbeide seg bruksrett til jord og beitemarker, men dette ble ettertrykkelig avvist av kolonimyndighetene. Afrikanere fikk heller ikke dyrke kaffe eller andre eksportprodukter som kunne gi europeiske bønder konkurranse, og de fikk heller ikke ta del i offentlig landbruksveiledning, infrastruktur, kredittmuligheter, veterinærtjenester og subsidierte fraktrater. Da det europeiske jordbruket ble rammet hardt av prissammenbruddet i mellomkrigstida, var det skatten på afrikanernes inntekter, sammen med lønnsnedslag for landarbeidere på europeiske plantasjer, som brakte kolonisystemet gjennom krisa.

Som hovedregel ble afrikansk uttrykk for misnøye regnet som kriminalsaker. I 1922 krevde East African Association, med Harry Thuku som leder, tilbakelevering av «stjålet jord» og slutt på det forhatte kipande-systemet, men ble møtt med polistyrker som offisielt drepte 22 mennesker, men tallet kan være langt høyere. Mary Muthoni Nyanjiru, som var blant de første som ble skutt, ble en feministisk inspirasjonskilde for de mange protestene som fulgte mellom 1920 og 1950.[15] EAC ble forbudt, i likhet med de fleste andre organisasjoner, mens Thuku måtte tilbringe de neste ni åra bak murene. Det var en klar melding: Uønskete politiske ytringer ville bli kneblet.

Fra slutten av 1920-tallet grep bevegelsen for uavhengige skoler for alvor om seg, ikke minst som protest mot misjonskirkenes og kolonimyndighetenes forbud mot kvinnelig omskjæring og andre overgangsritualer innenfor kikuyusamfunnet. En slik antikolonialistisk mobilisering føyde seg inn i et mer generelt kulturnasjonalistisk forsvar, med Kikuyu Central Association (KCA) som tyngdepunkt. KCA leverte også inn flere krav til The Land Commission i 1932-34, men alle håp ble knust da den bekreftet den europeiske jordokkupasjonen. Ifølge David M. Anderson var dette et historisk vendepunkt, ettersom det utvetydig ble slått fast at troen på petisjoner og konstitusjonelle reformer ikke var annet enn en illusjon.[16]

Ved utbruddet av den andre verdenskrigen ble all politisk virksomhet fra afrikansk side forbudt, inkludert KCA. Denne gang ble ikke Øst-Afrika direkte berørt gjennom kamphandlinger, men nær 100 000 kenyanere deltok som stridende og hjelpemannskaper både i Nord-Afrika, Etiopia, Midtøsten, Madagaskar og Burma. Blant de 30 000 som var i Burma for å hindre japanske styrkers framrykking mot India, var Barack Obamas bestefar. (Han satt uten grunn innesperret i et halvt år og ble torturert under Mau Mau-oppstanden).[17] Mange måtte levere fra seg korn og kveg til britiske tropper rundt om i verden, mens andre ble utkommandert til europeiskeide kaffefarmer og sisalplantasjer eller plassert i egne arbeidsleirer.

Mange afrikanere meldte seg til tjeneste fordi de ble fortalt at krigen var en kamp mot diktatur og rasisme, men i 1945 var myndighetene i London, Paris, Lisboa eller Brussel opptatt av å holde på imperiet, som hadde vist seg så nyttig i nødens stund. For å gi systemet en ny legitimitet, ble det også i Kenya satset på infrastruktur, jordbruk, helse og utdanning. Men i motsetning til i mange andre kolonier, sørget settlerlobbyen for at afrikanere fortsatt ble stengt ute fra politiske institusjoner. Samtidig økte tilstrømmingen til byene, både fra overfylte reservater og med hjemvendte soldater, mens reallønna sank kraftig under etterkrigsinflasjonen. Nye titusener ble stuet sammen i slumstrøk uten vann og sanitæranlegg, der kontrasten var stor til villaer, parker, golfbaner og svømmebassenger i de hvite bydelene.

Den første storstreiken fant sted på havna og på plantasjer i nærheten av Mombasa i 1947, noe som endte med at arbeidernes leder ble fengslet på ubestemt tid. Den neste styrkeprøven sto i Nairobi i 1950, der generalstreiken spredte seg til store deler av landet. Myndighetene grep inn med store politistyrker, panservogner og tåregass og arresterte flere hundre. Dette knuste tilløpet til en faglig landsorganisasjon, men tomrommet ble fylt av en ny generasjon av radikale – eller revolusjonære – aktivister, som kombinerte kampen på arbeidsplassene med krav om nasjonal selvstendighet. Med Fred Kubai og Bildad Kaggia i spissen, skilte de lag med dem som fortsatt satte sin lit til forhandlinger og skrittvise reformer. De mer moderate «konstitusjonalistene» hadde som sin forgrunnsfigur Jomo Kenyatta, som rett etter krigen vendte tilbake fra langvarig eksil, hovedsakelig i London. I 1946 ble han valgt til president i en nystartet organisasjon, Kenya African Union (KAU), der navnet understreker et nasjonalt siktemål. Kenyatta så med bekymring på konkurrenter

på KAUs mer utålmodige venstrefløy, men klarte ikke å hindre at de i januar 1951 overtok styringa av partiets Nairobi-avdeling. De politiske frontlinjene ble trukket skarpere opp, og i hovedstaden deltok stadig flere unge og arbeidsløse i de første forberedelsene til væpnet kamp. Det innebar også et ritual med avleggelse av en ed, som var et instrument for forpliktende samhold, lydighet og fellesskap, slik det var tradisjon for i krisetider. Eden bygde på en kikuyu-tradisjon, men også flere andre i Nairobi sluttet seg til, deriblant mange kambaer. Ettersom myndighetene allerede året før hadde vedtatt et lovforbud mot en bevegelse de kalte for Mau Mau, var det ikke til å unngå at seremoniene foregikk i all hemmelighet og under et slør av mystikk.

Opprør, krig og etnisk rensing

Selv om en mer revolusjonær oppvåkning først kom til overflaten i Nairobi, handlet kampen mest om jord og beitemarker. Det kom flere europeere til etter 1945, ofte som en belønning for krigsinnsatsen, mens titusener av afrikanere ble dømt til jordløshet eller arbeidsløshet. Eksportoppsvinget under krigen ga settlerjordbruket kapital til å investere i stordrift og mekanisering, og dermed ble det mindre behov for «squatters», som måtte ta til takke med mindre jord, færre husdyr og pliktarbeid på opp til 240-270 dager i året. De som ble igjen som landarbeidere uten jord, var helt prisgitt de europeiske farmernes lønns- og arbeidsbetingelser. Under det som var deres økonomiske og politiske «gullalder», inntok settlerbefolkningen stadig flere plasser i styrer, komiteer og guvernørens rådgivende organer, og med Nasjonalistpartiets seier og innstramming av apartheid i Sør-Afrika i 1948, vokste deres appetitt på et mer selvstendig Kenya under hvitt rasediktatur.

Mellom 1945 og 1952 ble rundt regnet 80 000 -100 000 afrikanere forvist under tvang til reservatene, der de ikke lenger hadde noen bruksrett. En mer velstående klasse av jordeiere, særlig fra høvdingssjiktet som styrte på britenes nåde, ønsket heller ikke å dele sine store eiendommer med nykommerne. Når situasjonen ble så desperat, var det også fordi det handlet om det kulturelle eksistensgrunnlaget. En kikuyu uten jord ble ikke regnet som «voksen», manglet reserver å tære på i vanskelige tider og hadde ingen verdier å overføre til brudens familie. Dermed var det nesten umulig å gifte seg og å få barn, samtidig som det ble vanskelig å hjelpe foreldrene på deres eldre dager. Det er lett å forstå hvorfor de utgjorde et viktig rekrutteringsgrunnlag for det gryende opprøret mot kolonistyre.

Utover i 1952 ble det gjennomført flere spontane og spredte aksjoner som rammet både bygninger og husdyr i høylandsområdet. I oktober erklærte myndighetene full unntakstilstand på ubestemt tid, slik at det ble fritt fram å arrestere, internere eller tvangsflytte folk uten lov og dom. Da hadde flere av kolonistyrets fremste samarbeidsmenn, samt én europeer, allerede blitt drept. I forkant var det gitt flere lover – *Collective Punishment Ordinance* – som ga administrasjonen, politiet og militære enheter et betydelig spillerom. Unntakstilstanden ble raskt innført i forbindelse med at Sir Evelyn Baring tiltrådte som koloniguvernør, etter tidligere å ha gjort tjeneste både i Sør-Afrika og Sør-Rhodesia. Fra Malaysia, der det siden 1948 hadde vært unntakstilstand og et opprør ledet av kinesiskættete kommunister, hadde britene lært å unngå bruk av ordet «krig». Grunnen var at internasjonale konvensjoner satte grenser for hvordan krigsfanger kunne behandles, samtidig som tortur, tvangsarbeid og kollektiv avstraffelse av sivilbefolkningen var forbudt. Det telte også med at forsikringer mot skade på gård og grunn ikke gjaldt i krigstider.

Unntakstilstanden ble umiddelbart fulgt opp med massearrestasjoner av over 150 ledere fra Kenya African Union, som ble antatt å være hovedmennene. Jomo Kenyatta var selv blant dem, selv om det ikke var noe som knyttet han til væpnete aksjoner. Men etter en velregissert «rettssak» med betalte vitner og en klekkelig bonus til dommeren ble han dømt til sju års straffarbeid med påfølgende internering. Det var en skjebnesvanger beslutning, som ugjenkallelig satte kroken på døra for en mer reforminnstilt nasjonalistbevegelse. I motsetning til i mange andre kolonier på 1950-tallet, ble konfrontasjon valgt istedenfor kooptering. Selv om europeere i jordbruket utgjorde ikke mer enn en tredel av det hvite mindretallet på rundt 50 000, hadde de en sterk organisasjon og et ideologisk hegemoni, og fikk derfor gjennomslag for flere krav om drastiske tiltak.

Britene trodde at en «hodeløs» bevegelse bare kunne klare seg i noen uker, men undervurderte også i Kenya hvor dypt motstanden mot kolonistyret stakk. I virkeligheten fikk de drastiske tiltakene flere til å avlegge ed og søke seg til skogsområdene rundt Mt. Kenya og Aberdaresfjellene (i dag Nyandarua). Noen flyktet også hit i selvforsvar for å unngå arrestasjon, internering eller dødsstraff. Forvisningen av alle gjenværende kikuyuer fra «White Highlands» i løpet av første halvår i 1953 ga også nye tilskudd, men det var også en god del fra andre folkegrupper, særlig masaier og kambaer, som sluttet seg til kampen. Et av medlemmene i overkommandoen var Kurito ole Kisio, som symboliserte at

også masaisamfunnet var blitt fratatt jord og beitemarker, og at opprøret var mer enn et kikuyu-anliggende.[18]

Unntakstilstanden og massearrestasjonen kom som en overraskelse før en organisert og velutstyrt geriljahær med et ideologisk grunnlag var på plass, til forskjell fra de mange frigjøringsbevegelsene i det sørlige Afrika. Men etter hvert ble det utviklet klarere kommandoforhold med opplæring i bruk av våpen (som ofte var hjemmelagde) og knyttet forbindelser til sivilbefolkningen i Nairobi og i reservatene. I dette arbeidet fikk de god hjelp av flere med erfaring fra den andre verdenskrigen, slik som Waruhiu Itote (General China), som sammen med Stanley Mathethe og Dedan Kimathi utgjorde den militære ledertrioen. På det meste, midtveis i 1953, telte styrkene trolig rundt 18 000 – 24 000.[19] Blant dem var kanskje 10 prosent kvinner, som også var representert på det øverste nivået gjennom Field Marshal Muthoni Kirima.[20] Deres innsats i skogsområdene ble lenge oversett, men i nyere tid er historiene til flere «unsung heroes» løftet fram.[21] «Gutta på skauen» besto ikke bare av gutter.

Ettersom det store flertallet av kikuyuer hadde deltatt i edsseremonier, ofte under press, var det i starten ikke så vanskelig å skaffe mat, våpen, klær og annet utstyr fra sivile støttespillere i Nairobi, i reservatene. Og på europeiske gårder. Men dette fikk en brå slutt da de afrikanske bydelene i hovedstaden ble utsatt for en fireukers rassia fra slutten av april 1954. De ble sperret inne av 25 000 soldater og politifolk, som etter avhør med brutale metoder sørget for at rundt 25 000 kikuyer ble transportert til interneringsleirer på ubestemt tid, mens hovedtyngden av alle kvinner og barn ble deportert til reservatene. «Operation Anvil» var i virkeligheten en kollektiv straff og en godt planlagt etnisk rensing som brøt opp hele kikuyusamfunnet.

Statsterrorisme forkledd som liberalisme

De som ble internert i de nye leirene, var helt rettsløse, fikk aldri innsyn i anklagene, kunne ikke anke, visste ikke hvor lenge oppholdet skulle vare og levde i permanent angst for å bli mishandlet eller drept. Ofte kunne mistanke om Mau Mau-sympatier være nok. Offisielt lå samlet tall på rundt 80 000, men Caroline Elkins mener det kan være tale om så mange som 160 000-300 000. Det høyeste anslaget virker usannsynlig, men selv en mer forsiktig forsker som David Anderson opererer med et tall på 150 000, eller kanskje mer.[22] I rettssalen i London i 2011-2012 kunne de fire saksøkerne fortelle at slag med knyttnever,

klubber eller pisk hørte med til dagens orden, samtidig som de detaljert gjorde rede for hva slags tortur de selv var blitt utsatt for. To av dem var blitt kastrert ved at testiklene ble knust med grove redskaper, mens en av kvinnene forklarte hvordan hun fikk en oppvarmet glassflaske presset opp i vagina. Hun var også vitne til at det samme skjedde med flere i samme celle, der de i andres påsyn ble usatt for gjengvoldtekt fra oppassere og leirkommandanter. Den fjerde av dem, som tilhørte kamba-befolkningen, hadde verken avlagt ed eller uttrykt sympati med Mau Mau. Hele hennes familie ble likevel arrestert under en uskyldig tur til Nairobi. Hun var da gravid i niende måned, men fødte et barn med ødelagt hode og nakke etter alle slagene. Da hun kom ut fra sykehuset etter et langvarig opphold, viste det seg at de tre andre barna hennes var blitt borte for alltid. Med en ødelagt livmor etter seksualisert vold kunne hun ikke få flere barn, og mannen var dessuten blitt kastrert.[23]

Både Harvard-historikeren Caroline Elkins og de nylig frigitte dokumentene utfyller det bildet som ble rullet opp under høringen i London.[24] Her finnes også interne rapporter om hvordan fanger i dagevis ble nektet mat, fikk kaldt vann over seg for å hindre søvn, ble brennemerket med glødende gjenstander, hengt opp ned og slått, kvalt med søle og jord, straffet med elektrosjokk og satt til regelmessig tvangsarbeid. I de mest graverende tilfeller ble gjerningspersonene straffet, men dette var bare toppen av isfjellet. En polititjenestemann beskrev forholdene som langt verre enn noe han hadde opplevd som japansk krigsfange i fire år.[25] Mange av de ulike torturmetodene er også omtalt i en rapport fra landets høyeste juridiske myndighet til koloniguvernør Sir Evelyn Baring, der Eric Griffith-Joners likevel trakk følgende konklusjon: «If therefore, we have to sin, we have to sin quietly».[26] Han var riktignok opptatt av de psykiske skadevirkningene, men det var hos medlemmene av koloniadministrasjonen som ble satt til å utføre slike ubehagelige oppgaver.[27] Det er også dokumentert at de systematiske ugjerningene ble begått med kolonistatsrådens – og dermed regjeringas – samtykke. I den mest aktive krigsperioden, fra 1952 til 1955, vil det i siste instans si statsminister Winston Churchill. Han var forskrekket over det som hadde hendt med kikuyuer, som han i 1907 beskrev som «happy, naked and charming peoples».[28] Men hans viktigste anliggende var hele tida en løsning av hensyn til det britiske imperiets omdømme, ettersom det tok seg dårlig ut at et land med demokrati, kultur og storsinn brukte sin makt «to kill savages». Han hadde ingen innvendinger mot utstrakt bruk av dødsstraff, men fryktet for oppmerksomhet om altfor mange ble offentlig hengt samtidig.

Kolonimyndighetene forsvarte seg med at leirenes egentlige formål var mental rehabilitering og utvikling av lokalsamfunn. Dette passer inn i den etnopsykiatriske diagnostiseringen som var på moten innenfor imperiet på denne tida.[29] Istedenfor å lete etter årsaker i jordokkupasjon, undertrykking og politisk marginalisering, ble opprøret ofte framstilt som et resultat av regressivt og hedensk tilbakefall, patologisk barbari, kollektiv psykose, tribalistiske voldsimpulser eller altfor brått møte med sivilisasjonen.[30] Koloniminister Oliver Lyttelton var inne på noe av det samme i oktober 1952, da han beklaget at forbudet mot stammedans gjorde at motorisk uro isteden ga seg mer destruktive uttrykk. Statsråden hadde også for vane å omtale opprørere som undermennesker («sub-humans») uten håp i livet, og som derfor ikke hadde annet å se fram til enn en forløsning gjennom døden.[31]

«Rehabiliteringen» startet gjerne med bekjennelse av synder for å bli renset for Mau Mau-eden, «de-oathing», slik at bruk av blod i disse ritualene kunne vike for Kristi blod, som igjen gjorde det mulig å bekjempe Djevelen og alt hans vesen.[32] Dette ble fulgt av undervisning i kristendom, samfunnslære og historie, der et hovedtema var alle de goder kolonistyret hadde brakt med seg. Det samme budskapet ble også formidlet gjennom slagord gjennom kraftige høyttalere, gjerne sammen med avsynging av salmer og *God save the Queen*. De som ikke var plassert i kategorien for uforbederlige fanatikere, kunne gjennom samarbeidsvillighet skrittvis bevege seg i retning av løslatelse. Kombinasjonen av tvangsarbeid, straff og politisk omskolering til lydige samfunnsborgere med respekt for myndighetene har – ikke overraskende – fått både Caroline Elkins og David M. Anderson til å trekke paralleller til sovjetisk *gulag,* mens Griffith Jones i et internt dokument ikke kunne fri seg fra ubehagelige assosiasjoner til både det nazistiske Tyskland og det kommunistiske Sovjetunionen.[33]

For å ilegge dødsstraff, som stadig flere forhold kunne føre til, var det nødvendig med en domstol. I *Histories of the Hanged* bygger historikeren David M. Anderson på forhørsreferater, rettsdokumenter og domsavsigelser som er sporet opp i Kenya National Archives. Slik kan han rekonstruere historien til de fleste av de 1090 som ble henrettet ved hengning mellom 1952 og 1956. Til skrekk og advarsel ble det tatt i bruk mobile galger på de tiltaltes landsbyer, og i enkelte tilfeller ble likene paradert rundt i landsbyene. Det høye tallet er helt uten sidestykke i det britiske imperiets historie, og henrettelsene foregikk

samtidig som dødsstraffen ble avskaffet i flere europeiske land. Anderson slår også fast at de tiltalte nærmest var rettsløse, at de gjennom velregisserte prosesser ble presset til å tilstå forbrytelser og at én enkelt dommer kunne avsi dødsdommer til grupper på flere titalls av gangen.

På basis av det nye materialet som ble tilgjengelig i 2011, har Anderson sammen med Julianne Weis, også gransket den utstrakte bruken av voldtekt både i leirene og i de strengt bevoktete landsbyene (se nedenfor).[34] Mens voldtekt og andre former for seksualisert vold under krig har blitt et eget forskningsfelt, viser forfatterne at det samme forekom i en tilstand som britene ikke ønsket å kalle krig. Noen ganske få saker endte med tiltale og domfellelse, men de fleste ble avvist, blant annet fordi det manglet bevis for at det ikke skjedde med «samtykke», som det het. I all stillhet hadde myndighetene i 1955 også avskaffet dødsstraffen for voldtekt. Da frigjøringslederen Karari Njama omsider kunne vende hjem til familien, hadde kona hans fått et barn som følge av et slikt overgrep. Tallet på enslige mødre økte av samme grunn, det samme gjorde antall tilfeller av veneriske sykdommer.

Etter at forbindelsene mellom Mau Mau-styrkene og Nairobi var brutt, var neste steg en massiv tvangsflytting for å kontrollere hele kikuyu-befolkningen. Det skjedde gjennom opprettelse av «nye landsbyer», der oppskriften ble hentet fra nedkjemping av opprøret i Malaysia omtrent på samme tid. I løpet av halvannet år ble rundt 1,2 millioner tvangsflyttet, det var praktisk alle som ikke var i skogen eller i leirene. For at ingen skulle rømme tilbake til sine opprinnelige bosteder, eller at disse skulle tas i bruk av opprørere, ble hus og avlinger brent ned. De fleste ble fjernet uten noe forvarsel, og fikk ikke med seg mer enn det de sto og gikk i.

De nye landsbyene var omgitt av gjerder med piggtråd, og ble døgnovervåket fra vakttårn og militærposter. Siden mange menn var internert, fengslet, drept eller oppholdt seg i skogen, var det kvinner og barn som måtte bære hverdagens byrder, og som ble satt til tvangsarbeid – også på europeiske gårder og plantasjer – i strid med internasjonale konvensjoner. Den første oppgaven besto i å grave dype grøfter for å hindre at noen tok seg ut eller inn uten å bli oppdaget. Det tok tid før hus ble bygd og jorda gjort klar, og folk ble plassert så tett at smittsomme sykdommer ikke var til å unngå. Tvangsflyttingen er med rette omtalt som en kollektiv avstraffelse av kikuyuer, meruer og embuer, som også var

aleine om å bli pålagt en tung særskatt som bidrag til myndighetenes krigføring. Disse straffetiltakene var et signal til andre etniske grupper om å forholde seg lojale.

I disse mer enn 850 landsbyene var det i all hovedsak en væpnet lokalmilits som jaktet på Mau Maus sympatisører og hjelpere, der det særlig var viktig å hindre dem i å levere forsyninger eller skaffe skjulesteder. Ingen kunne være helt beskyttet mot vilkårlig arrest eller brutale forhørsmetoder, slik forfatteren Ngugi wa Thiong'o har skildret med stor innlevelse i både skjønnlitteratur og memoarbøker.[35] Denne afrikanske militsen, også kalt «(Kikuyu) Home Guards» eller «lojalister», hadde sin opprinnelse i høvdingssjiktet og andre på statens lønningsliste, deriblant lærere, skatteinnkrevere, tolker, politifolk og funksjonærer i lokaladministrasjonen. Etter hvert vokste de så mye at styrken gikk helt opp i 26 500, hvorav halvparten på heltid. De opererte ikke på egen hånd, men ble opplært og utstyrt med våpen av europeiske offiserer, i tillegg til å være forankret i kolonimyndighetens administrasjon på lokalplanet. En av fordelene var at de kunne skaffe seg konfiskert jord og kveg fra opprørernes familie, i tillegg til at de ble unntatt fra skatt, fikk lønnsforhøyelse, handelslisenser og fortrinnsrett til utdanning.

Men det var også andre motiver, f.eks. rettet mange seg etter misjonskirkenes advarsler mot en «hedensk» bevegelse, og nyere forskning har advart mot forestillingen om at det fra starten fantes en skarp todeling og en forutsigbar utvikling.[36] Mange befant seg i gråsoner, satt på gjerdet eller skiftet side. Det siste skjedde særlig etter at geriljastyrkene led militære nederlag. Selv de som i utgangspunktet hadde jord og frihet som mål, mistet troen på at Mau Mau kunne oppnå dette.

Ikke overraskende ble militsmedlemmene oppfattet fra Mau Maus side som forrædere, angivere og banditter (*komerera*), og de ble derfor målskive for likvideringer. I mars 1953 utviklet angrepet på familien til en av de mest kolonilojale høvdingene, Luka wa Kahangara, seg til den grusomme massakren i Lari, som krevde rundt 100 liv. Han hadde like i forveien holdt en tale der han advarte om at alle unge og alle kvinner som hadde avlagt Mau Mau-eden ville bli «wiped out» av myndighetene.[37] Derimot ble det lagt lokk på alt om myndighetenes hevnaksjon dagen etter, som endte med at kanskje 400 ble drept, mange flere arrestert og 70 henrettet.[38] Da en høvdingssønn ble avlivet av Mau Mau-tilhengere ved en annen anledning, sendte Chief Mjiri inn militser som drepte 400 i landsbyen.

Med kontroll over reservatene i militsens og europeiske reservestyrkers hender, kunne de mer offensive delene av militærapparatet konsentrere seg om krigen i skogsområdene. Den stående kolonihæren med afrikanske soldater og britiske offiserer, King's African Rifles, hentet tidlig inn forsterkninger fra nabolandene. (En korporal fra Uganda ble særlig beryktet for sin brutalitet, hans navn var Idi Amin). Flere bataljoner ble også fløyet inn fra Storbritannia og Egypt, samtidig som Royal Air Force bare i 1953 gjennomførte 200 bombetokter. I et tett skogsområde var det ikke så lett å finne konkrete mål, og det ble derfor gjennomført teppebombing for å drive motstanderen ut i åpent landskap hvor skarpskyttere ventet. I tillegg kom Kenya Regiment og Kenya Police Reserve, som begge besto av europeere som meldte seg til tjeneste, og som selv hadde mye å forsvare og mye å hevne. Et viktig instrument var også «pseudo-gangs» som infiltrerte skogsområdene, der europeiske offiserer opererte sammen med tidligere geriljasoldater som på denne måten slapp unna dødsstraff, men ikke fengsel eller internering.

Store tap, stans i forsyninger, kulde, sult og indre strid bidro til at stadig flere tusen overga seg. For myndighetene var det et kupp å sikre seg Waruhiu Itote (General China) allerede i januar 1954, som deretter byttet ut dødsstraff mot fengsel ved å røpe viktige hemmeligheter.[39] Etter langvarig menneskejakt ble Dedan Kimathi, den fremste av de gjenværende lederne, såret og tatt til fange mot slutten av 1956. Da han ble hengt i februar året etter, hadde krigen i virkeligheten vært over i nærmere to år.[40] Det var bare noen få hundre som levde isolert i skogsområdene, og både britiske styrker og deres øverstkommanderende, sir George Erskine, var for lengst kalt hjem etter fullført oppdrag. Da Nelson Mandela besøkte Nairobi i 1990, framholdt han i sin tale at Kimathi og andre frigjøringsledere var viktige inspirasjonskilder for kampen mot apartheid, og la til at briter som henrettet dem som kjempet for frihet, ikke hadde noe med å lære andre demokrati.[41] Han ble imidlertid nektet å treffe enken, Mukami Kimathi, som selv hadde tilbrakt årevis i interneringsleirer, men fikk møte henne 15 år seinere.[42] I 2007 ble det avduket en Kimathi-statue sentralt i Nairobi, og et teknisk universitet bærer hans navn.

Unntakstilstanden ble ikke opphevet før i januar 1960, det vil si fire år etter at opprøret var knust. Dermed kunne tusener fortsatt holdes innesperret uten lov og dom, mens rettssaker i full offentlighet ville ha svekket britenes omdømme under imperiets siste dager. Under dekke av unntakstilstanden, som Caroline Elkins omtaler som «legalized lawlessness», var

det også mulig å undertrykke de stemmene som krevde radikale samfunnsendringer og en rettferdig jordfordeling.[43] Fram til 1960 betydde denne tilstanden at det bare var tillatt med foreninger eller partier som begrenset seg til de enkelte distrikter eller etniske grupper, det vil si at den velkjente taktikken med splitt-og-hersk kunne hindre en samlende kamp for kolonifrigjøring. Da det i 1957/58 for første gang ble avholdt valg på afrikanere til en rådgivende forsamling med begrenset makt, var utdanning, inntekt og et godkjentstempel som «lojalist» en forutsetning for å avlegge stemme. I regionen med kikuyuer, embuer og meruer (Central Province) betydde det at bare 7,5 prosent av de voksne deltok i valget.[44]

Den langvarige unntakstilstanden gjorde det også mulig å bygge opp en politisk stabil klasse av afrikanske bønder med privat eiendomsrett, dvs. en slags statlig styrt «kontrarevolusjon», der både deltakerne i den væpnete kampen og radikale nasjonalister ble fradømt retten til jord for godt. Slik ble kursen staket ut mot det historikeren Daniel Branch har beskrevet som en byråkratisk-autoritær kapitalisme i en postkolonial stat.[45]

Det hvite mindretallet måtte som følge av Mau Mau-opprøret skrinlegge forhåpningene om et uavhengig Kenya under deres ledelse, men de ble beroliget da guvernør sir Evelyn Baring så seint som i 1959 lovte minst 15 år til med kolonistyre. Men britene var ikke villig til å betale prisen for politisk uro eller et nytt opprør, og ønsket heller ikke å bli framstilt som en fiende av Afrika under en stadig kjøligere kald krig. Selv det konservative regjeringspartiet måtte innse at velgernes hjerter ikke lenger banket så heftig for imperiet, og at det var best å være med når nye vinder blåste over Afrika. De motvillige innenfor settlerbefolkningen ble samtidig utfordret av europeere som eide industri, plantasjer, banker og handelsselskaper, og som stolte på at en formell uavhengighet heller ville gi stabilitet enn være en trussel mot deres interesser. Både avisredaktører, geistlige og Labour-politikere reagerte også sterkt da drapene på (minst) 11 internerte i Hola-leiren ble avdekket i 1958. Anklagene ble først benektet eller bagatellisert, men denne gangen var bevisene for håndfaste. Spørsmålet ble også reist om ikke den britiske opinionen, inkludert den liberal/radikale delen, hadde opptrådt like passivt og stille samtykkende som flertallet i Nazi-Tyskland.[46]

I 1960 ble Jomo Kenyatta løslatt etter åtte år, og ble raskt hovedpersonen i lange forhandlingsrundene i London. Mens han tidligere ble omtalt som terrorist og djevelens representant, garanterte han nå for kompromisser som stengte radikale grupper ute, og som

sikret europeiske bønder markedspris om de valgte å forlate landet. Da Kenyatta ble statsminister ved selvstendigheten 12. desember 1963, og president året etter, oppfordret han alle til å legge fortida bak seg. Han ønsket ingen ny debatt om en fordeling av jord, erklærte at «alle» hadde kjempet for frihet og mente at Mau Mau var en sykdom som måtte fjernes en gang for alle.[47] De fleste posisjonene i det nye statsapparatet ble inntatt av dem som hadde brukt tida som «lojalister» til å skaffe seg jord og utdanning.

Voldsbruk i et komparativt koloniperspektiv

Selv om denne artikkelen har konsentrert seg om Kenya, bygger den også på komparative studier av konsentrasjonsleirer, folkemord, krigsforbrytelser og brudd på menneskerettighetene i kolonialismens tjeneste.[48] Det gjelder ofte, men ikke utelukkende i settlerkolonier av Kenyas type, det vil si der jordokkupasjon, et hvitt mindretall og utbredt rasistisk *avhumanisering* er viktige kjennetegn.

Den komparative vendingen har også ført til at flere utforsker forbindelseslinjene mellom kolonier innenfor det samme imperiet. Britiske strategier for voldsmakt og kontroll har klare fellestrekk, det gjelder ikke bare Kenya og Malaysia, men også Palestina (særlig 1936-1939), Kypros, Aden og Nord-Irland.[49] Det har likevel ikke hindret britiske myndighetene, til og med så seint som i rettssalen i London i 2011, å argumentere for at beklagelige ugjerninger mest skyldes noen «brodne kar» i lokale og irregulære militsgrupper. Det vil si at den britiske hæren, med sine etisk høyverdige normer, ikke kunne gjøres ansvarlig. Denne forestillingen har nå fått sitt dødsstøt gjennom militærhistorikeren Huw Bennetts bok, *Fighting Mau Mau,* som både bygger på langvarige studier av krigføring i ulike koloniene og de Kenya-dokumentene som først så dagens lys i 2011.[50] Etter hans oppfatning viser de at doktrinen om et minimum av vold, som lovprises i høytidelige stunder, ikke er annet enn en illusjon. En mer utbredt strategi er det Bennett omtaler som «exemplary force», der hensikten er å avskrekke og vise innbyggerne hva som vil skje med dem som protesterer eller gjør opprør.[51]

De nye kildene etterlater ingen tvil om at sir George Erskine, øverstkommanderende i Nairobi samordnet alle enhetene i et eget «War Council» og rapporterte direkte til War Office i London. Det gjaldt både hæren, flyvåpenet, King's African Rifles, politiet, «Kikuyu Home Guards» og settlernes reservestyrker. Hæren spilte også en viktig rolle i to

av de avgjørende fasene under krigen: Operasjon Anvil og tvangsflyttinga til bevoktete landsbyer.

Selvsagt var det iblant meningsforskjeller innenfor statsapparatet, ikke minst ved krav fra settlere om enda mer drastiske tiltak, men i slike tilfeller hentet sir Georg Erskine fram sitt brilleetui for å fortelle hvor den øverste myndigheten lå. Der befant det seg en hemmelig fullmakt han hadde fått med seg ved utreisen i juni 1953, hvor det het at han hadde rett til å erstatte unntakstilstanden med en regelrett krigserklæring, når han måtte finne det nødvendig. Den var undertegnet av hans personlige venn, statsminister Winston Churchill.[52]

Den nye forskningen med Kenya, opprøret og strategier for «counterinsurgency» i sentrum, gjør det vanskelig å holde liv i myten om britiske kolonialisme som mer humanitær, liberal og ærerik enn det var tilfelle med andre imperiemakter. Det utelukker ikke at det fortsatt er noen som dyrker slike forestillinger. Det gjelder ikke bare Boris Johnson, men også Labour-politikeren Gordon Brown som mener at tida for unnskyldninger for kolonitida er forbi og burde erstattes med hyllest til de storslåtte verdiene som Storbritannia har skjenket sine tidligere undersåtter: frihet, toleranse og internasjonalisme.[53] Imperienostalgi er også en populær øvelse blant enkelte historikere, med Niall Ferguson som frontfigur, og ingen har foreløpig blitt stilt for retten for å fornekte forbrytelsene i Kenya og i andre kolonier.[54] I den grad Storbritannia skiller seg ut, er det gjennom sin store suksess med kolonipropaganda, selektiv hukommelse og tildekking av bevis, slik vi har gitt eksempler på ovenfor. Her hører også med de mange oppvisningene i eufemistisk nytale (ikke helt ulikt det man fant i for eksempel Nazi-Tyskland) hvor krig heter 'pasifisering', konsentrasjonsleirer tilbyr 'rehabilitering' og statsterrorisme lanseres som 'sivilisasjon' og 'frihet'.[55]

Det kommer også stadig flere studier av kolonier med ulikt «moderland». Særlig er mye forskning viet de to krigene i Kenya og Algerie, som ble utkjempet på samme tid og med samme mål, og hvor historikeren Fabian Klose er blant dem som viser hvordan de øser av et felles reservoar av kunnskap og strategier, også med utveksling av erfaringer innenfor rammen av Nato-alliansen.[56] Også i Algerie ble store deler av befolkning internert i leirer og *camps de groupement,* tortur var utbredt og lokale innbyggere ble rekruttert til tjeneste på kolonimaktens side. Tvangsflytting av hundretusener av beduinernomader til leirer bak

piggtråd i ørkenen var også viktig innslag i Italias langvarige kamp i Libya fra 1911 til 1933, noe historikeren Giuseppe Finaldi har omtalt som et «autentisk folkemord».[57] Han har også vist at det liberal-republikanske og det fascistiske regimet hadde til felles at de begge mente å ha rett til å herske over folkeslag som ble sett på som langt mindre verdt.

Dieter Walker er kanskje den historikeren som grundigst har analysert de forskjellige formene for vold i imperienes periferi, med mange referanser til Kenya, og hvor et hovedtema er at skillet mellom militærmakt og politisk makt er høyst flytende når det gjelder «political warfare».[58] Med tanke på det kenyanske tilfellet, argumenterer han også for at kolonikrigføring mest fruktbart bør studeres som en intensivering, både i tid og rom, av kolonistatens allestedsnærværende hverdagsvold.[59] Det krever også en kritisk holdning til forestillingen om at vold først kommer til syne når de undertrykte som siste utvei griper til væpnet motstand, det vil si at det følgelig bare er deres ledere og støttespillere som må stå til rette for sin «voldsideologi».[60]

Det hører også med til dette bildet at Kenya har fått sin plass i de nyeste oversiktene over konsentrasjonsleirer gjennom tidene, der britene høstet sine første erfaringer fra Anglo-Boer-krigen ved det forrige århundreskiftet. Både Dan Stone, Andrea Pitzer, Simon Webb, Sibylle Scheipers, Aidan Forth og Jonas Kreienbaum omtaler de kenyanske leirene som «concentration camps», selv om de selvsagt vet at de kommer i ulike utgaver, med nazistenes utryddingsleirer som de mest ekstreme. Det følger også av den definisjonen som gis i *Encyclopedia Britannica*, der noe av det som framheves er internering uten lov og dom og straffemetoder rettet mot etniske eller politisk grupper istedenfor enkeltindivider. Det vises også til at leirene skiller seg fra fengsel som straff for sivile forbrytelser, og fra leirer hvor krigsfanger holdes under krigens folkerett.[61] Dette er en definisjon som passer godt inn i det bildet som er beskrevet ovenfor. Forestillingen om at konsentrasjonsleirer er et særpreg ved totalitære, det vil si nazistiske og kommunistiske, regimer, kan derfor ha godt av et supplement (eller korrektiv).

Etter Dan Stones oppfatning er det særlig grunn til å merke seg at rasistisk legitimering av leirene var gangbar mynt innenfor det britiske imperiet bare ti år etter naziregimets fall. Eller som han uttrykker det: Både Frankrike og Storbritannia ble nå styrt av politikere som hylles for sin anti-fascistiske kamp og for å ha gjort slutt på tyske konsentrasjonsleirer, uten at dette hindret dem å utføre tortur, massakrer, internering i leirer og teppebombing i

koloniene. Som en sentral folkemordsforsker har Stone i andre sammenhenger pekt på kontrasten mellom markering av Holocaust Memorial Day i britiske skoler 27. januar, og det totale fraværet av minneseremonier for ofrene for slaveri, kolonialisme og kriger utenfor Europa. Her viser han også til hvordan Hannah Arendt så rasetenkning ikke bare som et sentralt innslag i totalitære stater, men som et viktig ideologisk våpen i imperieprosjektet. Stone argumenterer for at historikere bør interessere seg mer for de åpenbare likhetstrekkene mellom europeisk kolonisering og det tyske begrepet *Lebensraum*, samtidig som han ønsker seg studier som diskuterer Holocaust og forbrytelser i koloniene som del av «[…] a continiuum of practices of racist-driven territorial expansion that have characterised the 'rise' of the modern world.»[62]

Mange akademiske miljøer er med rette opptatt av hvordan politisk vold og udemokratiske holdninger springer ut av ekstremistgrupper og totalitære regimer, men viker tilbake fra å utforske den europeiske kolonialismens mørkeste avgrunner, slik vi møter dem i denne artikkelen. Eller: Hvordan kan det ha seg at rasisme, avhumanisering, tvangsflyttinger (*Umsiedlung)* og konsentrasjonsleirer med tortur også kan knyttes til imperiemakter som på hjemmebane regner seg som liberal-demokratiske ledestjerner? Det burde også påkalle intellektuell nysgjerrighet at ugjerningene i Kenya fant sted akkurat på samme tid som FNs Menneskerettighetserklæring og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen ble utformet og erklært som universelle. Aoife Duffy har i en omfattende studie gått gjennom Kenya-dokumentene fra 1950-tallet i folkerettslig perspektiv, dvs. i en periode preget av avsky mot vold og rasisme i kjølvannet av verdenskrigen, og blir slått av kontrasten til de historier som dette materialet forteller om vold, nedbryting av menneskelig verdighet og rasistisk forakt.[63]

Et nært beslektet, og like ubehagelig spørsmål, er hvorfor så mange av Vestens fremste tenkere innenfor den liberale kanon, herunder John Locke, John Stuart Mill, Alexis de Toqueville og Max Weber, har hatt en slik dragning mot koloniokkupasjon og legitimering av et rasistisk fremmedherredømme?[64] For å sammenfatte det kort og enkelt: Det er ikke tilfeldig at det står en statue av Winston S. Churchill i Oslo, men det er heller ikke tilfeldig at det ikke står en i Nairobi eller Kolkata.

[1] Moritz Feichtinger, sit. i Stone (2019): 88.
[2] Anderson (2005), Elkins (2005), Bennett (2013).

[3] Saksøkernes forklaringer er oppsummert i Anderson (2011): 701-706. For dommerens konklusjon, se http://www.lse.ac.uk/humanRights/documents/2011/MauMauSummary.pdf
[4] Elkins (2015): 862. Jakten på arkivene er også fortalt hos Cobain (2017) og Anderson (2011) og Elkins (2011).
[5] Branch (2009): 5 anslår 25 000.
[6] Den kenyanske historikeren Maina wa Kinyatti, som med sin aktivisme ikke er noen uhildet kilde, har anslått at 150 000 døde, 250 000 fikk skader for livet og 400 000 mistet et sted å bo. Her sitert fra Maughan-Brown (1985): 38.
[7] Kjerland (2010): 227-237.
[8] Klose (2013): 92 og Hughes (2009).
[9] En mer generell presentasjon av Afrikas kolonihistorie gis i Eriksen (2019).
[10] Se bl.a. Throup (1988), Kanogo (1989), Malabo (1993), Odhiambo og Lonsdale (2003). Berman og Lonsdale (1992), Presley (2020), Durrani (2018), Ogot og Ochieng (1995). Koster (2014) er en konsis historiografisk oversikt.
[11] Berman og Lonsdale (1992, bd. 1) er en god innføring i både erobrings- og konsolideringsfasen.
[12] Maughan-Brown (1985): 66-105 gir et bilde av settlerideologien.
[13] Anderson (2005): 18.
[14] Campbell (2007).
[15] For et kvinnehistorisk perspektiv på kolonitida, med særlig vekt på motstand, se Kanogo (2005).
[16] Anderson (2005): 22.
[17] Cobain (2013): 81 viser til både Barack Obamas selvbiografi og avisintervjuer med en av bestefarens hustruer.
[18] For et informativt intervju med hans enke, som understreker masai-deltakelsen i opprøret, se *The Standard*. 18.10.2014: https://www.standardmedia.co.ke/article/2000138655/how-maasai-warriors-led-revolt-against-colonialists
[19] Anderson (2005): 245.
[20] Hun er den eneste med så høy militær rang som overlevde, se et fyldig intervju i den kenyanske avisa Daily Nation, 12.12.2019: https://www.nation.co.ke/news/Muthoni-Kirima-recounts-life-as-Mau-Mau-hero/1056-5383934-format-xhtml-wxrm2vz/index.html.
[21] Kanogo (2016.
[22] Anderson (2005): 5.
[23] Sammen med de andre saksøkerne i London forteller hun sin historie i filmen *The Last Battle* (https://www.youtube.com/watch?v=xyDH6KVxSuA)
[24] I disse avsnittene er Elkins (2005), Bennett (2013) og *The Last Battle* hovedkilder.
[25] Cobain 2013.
[26] Cobain (208): 111.
[27] Cobain (23): 89.
[28] Churchills forhold til opprøret i Kenya er tema for introduksjonskapitlet hos Toye (2010): ix-xviii
[29] Linstrum (2016).
[30] Corfield (1960).
[31] Anderson (2005): 281.
[32] Elkins (2005): 129.
[33] Elkins (2005) har *gulag* i tittelen, men ordet brukes også i Anderson (2005): 7. Referansen til Griffith-Jones er hentet fra Cobain (2013): 80-81.
[34] Anderson og Weis (2018).
[35] Se særlig wa T'hingo (2011).
[36] Branch (2009).
[37] *The Nation*, 25.11.2011: https://www.nation.co.ke/news/The-massacre--that-still-divides-Lari---/1056-1133192-baq4oo/index.html
[38] Bennett (2013): 166.
[39] Osborne (2015) inneholder både en fyldig presentasjon av Itote og utdrag fra hans selvbiografi og rettsdokumenter.
[40] Nylig kom de omfattende dokumentene fra hans langvarige «rettssak» for en dag, se MacArthur (2017). Her er også essays av ledende historikere som David M. Anderson og John Lonsdale.
[41] Kimathi (2018): 5.
[42] Kimathi (2018): 227-231.
[43] Elkins (2020).
[44] Branch (2009): 174.
[45] Branch (2009): 178.
[46] Lederartikkel i *New Statesman*, sit. i Cobain (2012): 87.

[47] Clough (1998): 46.
[48] Eriksen (2009).
[49] De mest informative er Newsinger (2015), Grob-FitzGibbon (2011).
[50] Bennett (2013)
[51] Bennett (2013): 90-105..
[52] Edwards (2012): 98.
[53] Daily Mail, 15.1.2005: https://www.dailymail.co.uk/news/article-334208/Its-time-celebrate-Empire-says-Brown.html
[54] Ferguson (2005). For en kritisk drøfting, se Spencer (2019)
[55] Om nazistene og andre folkemorderiske regimers bruk av slike eufemismer, se f.eks. Grobman 2009 og Stanton 2005.
[56] Klose (2013) og Klose (2015).
[57] Finaldi (2019): 24.
[58] Walker (2017): 105-111.
[59] Walker (2017): 77.
[60] Eriksen (2017) behandler dette spørsmålet med Frantz Fanon som eksempel.
[61] "Concentration camp" i *Encyclopedia Britannica* (2020): http://www.britannica.com/print/article/130884
[62] Stone (2006): 190.
[63] Duffy (2015).
[64] Eriksen (2011).

Litteratur

Anderson, David. *Histories of the Hanged. Britain's Dirty War in Kenya and the End of Empire.* London: Weidenfeld & Nicolson, 2005.

Anderson, David M. «Mau Mau in the High Court and the 'Lost' British Empire Archives: Colonial Conspiracy or Bureaucratic Bungle?». *Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol. 39, nr. 5/2011: 699-716.

Anderson, David M. «Making the Loyalist Bargain: Surrender, Amnesty and Impunity in Kenya's Decolonization, 1952-1963. *The International History Review*, vol. 39, nr. 1/2017: 48-70.

Anderson, David M. og Julianne Weis. «The Prosecution of Rape in Wartime. Evidence from the Mau Mau Rebellion, Kenya 1952-60. *Law and History Review*, vol. 36, nr. 2/2018: 267-294.

Bennett, Huw. «The Other Side of the COIN. Minimum and Exemplary Force in British Army Counter-insurgency in Kenya». *Small Wars and Insurgencies*, vol. 18, nr. 4/2007: 638-64.

Bennett, Huw. «Soldiers in the Courtroom: the British Army's Part in the Kenya Emergency under the Legal Spotlight». *Journal of Imperial and Commonweatlh Studies***,** vol. 39, nr. 5/2011: 717-730.

Bennett, Huw. *Fighting the Mau Mau. The British Army and Counter-Insurgency in the Kenyan Emergency*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Berman, Bruce. *Control and Crisis in Colonial Kenya. The Dialectic of Domination***.** Ohio: Ohio University Press, 1991.

Berman, Bruce og John Lonsdale. *Unhappy Valley: Conflicts in Kenya and Africa*. Vol. 1+2. Oxford: James Currey, 1992.

Branch, Daniel. *Defeating Mau Mau, Creating Kenya. Counterinsurgency, Civil War, and Decolonization.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Campbell, Chloe. *Race and Empire. Eugenics in Colonial Kenya.* Manchester: Manchester University Press.

Carothers, John C. *The Psychology of Mau Mau.* Nairobi: Government Printer, 1954.

Clough, Marshall S. *Mau Mau Memoirs: History, Memory, and Politics*. Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Cobain, Ian. *Cruel Britannia. A Secret History of Torture. London: Portobello Books, 2013.*

Cobain, Ian. *The History Thieves. Secrets. Lies and the Shaping of a Modern Nation*. London: GRANTA Books, 2017.

Corfield, F. D. *Historical Survey of the Origins and Growth of Mau Mau.* London: H.M.S.O, 1960.

Duffy, Aoife. «Legacies of British Colonial Violence: Viewing Kenyan Detention Camps through the Hanslope Disclosure. *Law and History Review.* Vol. 33, nr. 3/2015: 489-542.

Durrani, Shiraz. *Kenya's War of Independence. Mau Mau and its Legacy of Resistance to Colonialism and Imperialism, 1948-1990.* Nairobi: Vita Books, 2018.

Edwards, Aaron. *Defending the Realm? The Politics of Britain's Small Wars since* 1945. Manchester: Manchester University Press, 2012.

Elkins, Caroline. *Imperial Reckoning. The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya.* New York: Henry Holt and Company, 2005.

Elkins, Caroline. «Alchemy of Evidence. Mau Mau, the British Empire, and the High Court of Justice.» *Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol. 39. nr. 5/2011: 731-748.

Elkins, Caroline. «Looking beyond Mau Mau: Archiving Violence in the Era of Decolonization.» *American Historical Review*, June 2015: 852-868.

Elkins, Caroline. «The «Moral Effect» of Legalized Lawlessness: Violence in Britain's Twentieth Century, s. 78-90 i Philip Dwyer og Mark S. Micale (red.). *On Violence in History*. New York/Oxford: Berghahn Books, 2020

Eriksen, Tore Linné. «Kolonialisme og folkemord: Riss av en globalhistorisk fagdebatt», *Historisk Tidsskrift*, nr. 3/2009: 399-428.

Eriksen, Tore Linné. «Fra eurosentrisme til global dannelse», s. 536-555 i B. Hagtvet og G. Ognjenovic (red.), *Dannelse, tenkning, modning, refleksjon*. Oslo: Dreyers forlag, 2011.

Eriksen, Tore Linné. «Frantz Fanon. Hvor kommer de gode teoriene fra? Om frigjøringskamp, radikal empati, revolusjonær humanisme og avkolonisering av samfunnsteorier». *Agora,* nr. 4/2016 – 1/2017: 6-68.

Eriksen, Tore Linné. *Afrika. Fra de første mennesker til i dag*. Oslo: Cappelen Damm, 2019.

Ferguson, Niall. *Empire. How Britain Made the Modern World*. London: Allen Lane.

Finaldi, Giuseppe. «Fascism, Violence, and Italian Colonialism». *The Journal of Holocaust Research.* Vol. 33, nr. 1/2019: 22-42.

Forth, Aidan og Jonas Kreienbaum. «A Shared Malady: Concentration Camps in the British, Spanish, American and German Empires», *Journal of Modern European History.* Vol. 14, nr. 2/2016: 245-167.

Grob-FitzGibbon, Benjamin. *Imperial Endgame. Britain's dirty war and the End of Empire.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Grobman, Alex. *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why They Do They Say it?* Berkeley: University of California Press, 2009.

Hughes, Matthew. «The Banality of Brutality: British Armed Forces and the Repression of the Arab Revolt in Palestina, 1936-39». *English Historical Review,* vol. 124, nr. 507/2009: 313-354.

Kanogo, Tabitha. *Squatters & the Roots of Mau Mau*. London: James Currey, 1987.

Kanogo, Tabitha. *African Womanhood in Colonial Kenya, 1900-1950*. Oxford: James Currey, 2005.

Kanogo, Tabitha. «Mau Mau Women: Sixty Years Later», s. 75-93 i Shirley Ardener m.fl. (red.). *War and Women Across Continents*. Oxford: Berghahn, 2016.

Kimathi, Mukami (med Wairimu Nderitu*). Mukami Kimathi. Mau Mau Women Fighter*. Nairobi: Mdahalo, 2017.

Kinyatti, Maina wa. *History of resistance in Kenya.* Nairobi: Mau Mau Research Center, 2019. (Revidert utg.).

Kjerland Kirsten Alsaker. *Nordmenn i det koloniale Kenya*. Oslo: Spartacus, 2010.

Klose, Fabian. *Human Rights in the Shadow of Colonial Violence. The Wars of Independence in Kenya and Algeria*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2013.

Klose, Fabian. «Europe as a Colonial Project. A Critique of Anti-Liberalism», s. 49-70 i Dieter Gosewinkel (red.), *Anti-Liberal Europe. A Neglected Story of Europeanization*. Oxford: Berghahn Books, 2015.

Koster, Mickie Mwanzia. «Mau Mau Inventions and Reinventions», s. 23-45 i i Toyin Falola og Emmanuel M. Mbah (red.). *Contemporary Africa. Challenges and opportunities.* New York: Palgrave Macmillan, 2014.

Linstrum, Erik. *Ruling Minds. Psychology in the British Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.

MacArthur, Julie (red.). *Dedan Kimathi on Trial. Colonial Justice and Popular Memory in Kenya's Mau Mau Rebellion*. Athens, CO: Ohio University Press, 2017.

Maloba, Wunyabari O. *Mau Mau and Kenya. Analysis of a Peasant Revolt*. Bloomington: Indiana University Press, 1993.

Maughan-Brown, David. *Land, Freedom & Fiction. History and Ideology in Kenya.* London: Zed Books, 1985.

Newsinger, John. *British counterinsurgency.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015 (2, utg .).

Odhiambo, Atieno E. J. og John Lonsdale (red.). *Mau Mau and Nationhood. Arms, Authority, and Narration*. Athens, Co: Ohio University Press.

Ogot, B. A. og W. R. Ochieng. *Decolonization & Independence in Kenya.* London: James Currey/Athens, CO: Ohio University Press, 1995.

Olusoga, David. *The World's War. Forgotten soldiers of empire*. London: Head of Zeus, 2020.

Osborne, Myles (red.). *The Life and Times of General China. Mau Mau and the End of Empire in Kenya*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 2015.

Osborne, Myles. «'The rooting out of Mau Mau from the minds of the Kikuyu is a formidable task': Propaganda and the Mau Mau war». *Journal of African History,* vol. 56, 2015: 77-97.

Pitzer, Andrea. *One Long Night. A Global History of Concentration Camps*. New York/London: Little, Brown and Company, 2018.

Presley, Cora Ann. *Kikuyu Women, the Mau Mau Rebellion, and Social Change.* London: Routledge, 2019. (1. utg. 1992).

Scheipers, Sibylle. «The Use of Camps in Colonial Warfare», *The Journal of Imperial and Commonwealth History»*, vol. 43, 4/2015: 678-698.

Spencer, Robert. «The Politics of Imperial Nostalgia» s. 176-196 i Graham Huggan og Ian Law (red.). *Racism, postcolonialism, Europe.* Liverpool: Liverpool University Press, 2010.

Stanton, Gregory H. "Twelve Ways to Deny a Genocide", Joyce Apsel (red.). *Darfur: Genocide Before Our Eyes*. New York: NUY Institute for the Study of Genocide, 2009.

Stone, Dan. *History, Memory and Mass Atrocitity. Essays on the Holocaust and Genocide.* London: Vallentine Mitchell, 2006.

Stone, Dan, *Concentration Camps. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Thiong'o, Ngugi wa. *Dreams in a Time of War. A childhood memoir*. London: Vintage, 2011.

Throup, David W. *Economic & Social Origins of Mau Mau*. Athens, Ohio: Ohio University Press.

Toye, Richard. *Churchill's Empire. The World that Made Hime and the World that He Made*. Basingstoke: Macmillan, 2010.

Walter, Dierk. *Colonial Violence. European Empires and the Use of Force.* London: Hurst & Company, 2017.

Webb, Simon. *British Concentration Camps. A Brief History: From 1900-1975.* London: Pen & Sword Books.